

بررسی تطبیقی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور

مجید جامعی‌نسب^۱، دکتر احمدعلی حسابی^۲، دکتر یوسف امینی^۳ و دکتر نبی‌اله ایدر^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۲۸

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۱/۷

چکیده:

هدف پژوهش حاضر بررسی تطبیقی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دوران دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور است. بر اساس روش نمونه‌گیری قضاوتی - عمدی، کتاب‌های نمایانگر شاخص‌های گفتمانی ایدئولوژیک بعنوان جامعه آماری انتخاب و با روش تحلیل محتوای کیفی بررسی گردید. پابایی مؤلفه‌ها از روش ویلیام اسکات با ضریب توافق ۹۳/۲۰ بدست آمد. در این پژوهش، الگوی جامعه‌پذیری سیاسی با ابعاد (جمهوریت، تساهل و مدارا، مشروعیت سیاسی، هویت سیاسی، پداگوژی انتقادی، عدالت اجتماعی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، اقتصاد، حکمرانی خوب، نگرش سیاسی، مشارکت سیاسی و آگاهی سیاسی) در گفتمان کلان انقلاب اسلامی و گفتمان این دو دولت، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج پژوهش، ضمن معرفی الگوهای جامعه‌پذیری سیاسی دو دولت و بیان تشابه و تفاوت و میزان انطباق آنها با گفتمان انقلاب اسلامی، نشان داد: الگوی جامعه‌پذیری سیاسی دولت عدالت‌محور نسبت به همین الگو در دوران دولت اصلاحات، انطباق بیشتری با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان کلان انقلاب اسلامی داشته است. مع‌الوصف، با اینکه حرکت دو دولت در چارچوب و روح گفتمان جمهوری اسلامی بوده اما در جهانی نیم‌نگاهی نیز به فضای جهانی داشته‌اند. در دوران اصلاحات تلاش گردیده تغییرات جهانی به نوعی در کتب درسی دوران خود انعکاس یابند. دولت عدالت‌محور نیز مبنای حرکتش با درصد بالایی مطابق گفتمان کلان جمهوری اسلامی بوده و سوژه مد نظر این دولت، سوژه سیاسی است که با عناصر و دقیقه‌های گفتمانی نظام سنت‌گرای ایدئولوژیک انطباق دارد.

مفاهیم کلیدی: اصلاحات، عدالت‌محور، آموزش و پرورش، جامعه‌پذیری سیاسی، کتاب‌های درسی متوسطه

^۱ دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران jameinasab@gmail.com

^۲ استادیار گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران (نویسنده مسئول)

ahmadalihesabi@yahoo.com

^۳ استادیار گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران yousefamini@gmail.com

^۴ استادیار گروه جامعه‌شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران nabieeder@gmail.com

مقدمه و بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین کارویژه‌های دولت‌های مدرن در درون یک کشور و یا محیط اجتماعی - سیاسی، تلاش در جهت حفظ و سپس انتقال و گسترش ارزش‌های سیاسی و اجتماعی نظام سیاسی خویش به نسل‌های بعدی است که در صورت بی‌توجهی به این مهم، تداوم کارکردی نظام سیاسی مذکور با مشکل مواجه می‌گردد؛ این فرایند اصطلاحاً جامعه‌پذیری (سیاسی) نامیده می‌شود. جامعه‌پذیری یا فرهنگ‌پذیری سیاسی، فرایندی است که بر اساس آن، جامعه؛ گرایش‌ها، نگرش‌ها، دانش‌ها، اطلاعات و ارزش‌ها و معیارهای سیاسی خود را از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌کند. در ایران نیز این مسئله مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی قرار گرفته، کتاب درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری دانش‌آموزان در نظام‌های آموزشی محسوب می‌شود. در این میان کتب درسی دوره متوسطه با هدف جامعه‌پذیری یا آماده کردن فرد برای زندگی اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین هدف آموزش تدوین شده‌اند. با توجه به نقش تعیین‌کننده و بسیار مهم آموزش و پرورش در جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان، سؤال پژوهش حاضر این است که الگوی جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت محور چگونه است؟

در پاسخ به این سؤال، بر مبنای بررسی و تحلیل محتوای صورت گرفته بر روی متون کتب درسی، و همچنین بر اساس آنچه در بررسی پیشینه تحقیقات مشابه مشاهده شد، می‌توان گفت کتاب‌های مورد بحث با هدف القاء و آموزش مفاهیم سیاسی و دینی ایدئولوژیکی با رویکرد محافظه‌کاری تألیف گردیده و بعنوان نمونه نسبت به طرح و آموزش ارزش‌ها و ابعادی مانند حکمرانی خوب، جمهوریت، تساهل و مدارا، اقتصاد و حتی عدالت اجتماعی توجه لازم را ندارند. برای بررسی این مسئله، ۱۲ متغیر اصلی مفهوم‌بندی شده و سپس با مراجعه به محتوای این کتاب‌های درسی، فراوانی مؤلفه‌های هر کدام از آنها استخراج و مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است. متغیرهای اصلی عبارتند از: هویت سیاسی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، پداگوژی انتقادی، تساهل و مدارا، عدالت اجتماعی، حکمرانی خوب، اقتصاد، جمهوریت، مشارکت سیاسی، مشروعیت سیاسی، آگاهی سیاسی و نگرش سیاسی.

اهمیت پژوهش حاضر در این است: با عنایت به اینکه بقاء و استمرار موفق حیات هر نظام سیاسی در گرو انتقال ارزش‌ها و هنجارهای سیاسی و جلب حمایت کنشگران جامعه و همچنین تربیت نیروهای فعال و اثرگذار در شاکله آن نظام سیاسی است، لذا شیوه عمل

مدارس به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای جامعه‌پذیری در کشور، از طریق کتب درسی، مورد مطالعه، بررسی و ارزیابی قرار گیرد تا نقاط ضعف و قوت کار آنها آن مشخص و برای رفع این قبیل کاستی‌ها راهکارهای مؤثری پیشنهاد و بکار گرفته شود. این مسأله به مؤلفین کتب درسی و دست‌اندرکاران این امر یاری می‌رساند تا برای جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان، بعنوان آینده‌سازان جامعه، برنامه‌ریزی صحیحی داشته باشند و با ارائه آموزه‌ها و محتوای آموزشی و علمی مناسب به مخاطبان کمک کنند و از این رهگذر مستلزمات تعامل موفق و مؤثر و دو طرفه‌ای میان نظام سیاسی و آموزش و پرورش را فراهم سازند.

پیشینه پژوهش

الف) تحقیقات داخلی

کمریگی (۱۴۰۰)، در تحقیق خود تحت عنوان مقدمه‌ای بر مفهوم جامعه‌پذیری در دیپلماسی عمومی بیان نمود که، هدف از دیپلماسی عمومی، جامعه‌پذیر کردن شهروندان سایر کشورها، متناسب با هنجارهای دولت جامعه‌پذیر کننده است. در حقیقت، شاخص موفقیت‌آمیز بودن یا شکست خوردن سیاست‌های یک دولت در حوزه دیپلماسی عمومی، جامعه‌پذیری است. مقاله حاضر، ضمن بررسی رویکردهای جامعه‌شناسانه و روابط بین‌المللی جامعه‌پذیری، تلاش دارد تا کاربردی مفهومی، درخصوص جامعه‌پذیری در دیپلماسی عمومی را شکل داده، عناصر اصلی فرآیند جامعه‌پذیری در دیپلماسی عمومی را تعریف کرده و تفاوت‌های مفهوم جامعه‌پذیری در دیپلماسی عمومی را با سایر مفاهیم جامعه‌پذیری، مورد اشاره قرار دهد. در نهایت، مقاله حاضر تلاش دارد تا بخشی از خلاء نظری موجود در حوزه دیپلماسی عمومی و جامعه‌پذیری را پوشش دهد (*Kamarbeigi*, 2021).

طاهری و دارابی (۱۴۰۰)، در تحقیق خود تحت عنوان بررسی مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کتاب‌های درسی دوره اول و دوم متوسطه بیان نمودند که، توسعه سیاسی از مفاهیمی است که پس از جنگ جهانی دوم در ادبیات توسعه مطرح شده است. هدف از پژوهش حاضر بررسی میزان برخورداری کتاب‌های مطالعات اجتماعی، تاریخ، جامعه‌شناسی، ادبیات فارسی و معارف اسلامی دوره اول و دوم متوسطه از مؤلفه‌های توسعه سیاسی است که بر اساس نظرات گوناگون، آیات و روایات و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران احصا شده است. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا و رویکرد

پژوهش کاربردی است. آزمون خی ۲ نیز نشان داد که هم میان پایه‌های تحصیلی، تفاوتی معنادار در توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی وجود دارد و هم میزان توزیع مؤلفه‌ها، به‌طور معناداری نامتوازن است (Taheri & Darabi, 2021).

پورسعید (۱۳۹۹)، در تحقیق خود بیان نمود که، هدف مقاله پیش رو بررسی جامعه‌پذیری و به‌طور خاص جامعه‌پذیری یا اجتماعی شدن سیاسی است. در تحقیق پیش رو مفهوم اجتماعی شدن سیاسی موردبررسی قرار گرفته و عوامل، پیش‌فرض‌ها و کارکردهای آن ارائه‌شده و همچنین جامعه‌پذیری سیاسی در جامعه ایران مورد کنکاش قرار می‌گیرد (Amir Poursaid, 2020).

وحیدی و همکاران (۱۳۹۹)، در تحقیق خود تحت عنوان نقش سازمان‌های مردم نهاد در جامعه‌پذیری سیاسی زنان سرپرست خانواده، بیان نمودند که نگرش و مشارکت سیاسی (به‌عنوان ابعاد جامعه‌پذیری سیاسی) زنان، نقش بسزائی در توسعه و نوسازی هر کشوری دارد. پژوهش از نوع توصیفی - همبستگی و از نظر روش اجرا، پیمایشی است. جامعه‌اماری پژوهش کلیه زنان سرپرست خانوار عضو سمن‌های فعال در حوزه زنان استان آذربایجان شرقی بودند. نتایج نشان داد که سازمان‌های مردم نهاد در جامعه‌پذیری سیاسی زنان سرپرست خانواده استان آذربایجان شرقی نقش مثبت و معنادار داشته‌اند (Vahedi & Khosravi Bab Anari, 2020).

قلعه و علمی (۱۳۹۸)، در تحقیق خود با عنوان، بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با جامعه‌پذیری دینی و سیاسی دانش‌آموزان متوسطه شهر پارس‌آباد بیان نمودند هدف کلی این تحقیق، تعیین عوامل اجتماعی مرتبط با جامعه‌پذیری دینی و سیاسی دانش‌آموزان متوسطه شهر پارس‌آباد می‌باشد. روش تحقیق، روش توصیفی از نوع پیمایش و به لحاظ هدف، تحقیق کاربردی بود. جامعه آماری پژوهش، کلیه دانش‌آموزان متوسطه اول و دوم پارس‌آباد در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که بین عوامل اجتماعی مرتبط با جامعه‌پذیری دینی و سیاسی دانش‌آموزان پسر و دختر متوسطه شهر پارس‌آباد رابطه معنی‌داری وجود دارد (Ghaale & Elmi, 2019).

باقری و همکاران (۱۳۹۸)، در تحقیق خود تحت عنوان بررسی رابطه جامعه‌پذیری سیاسی با مشارکت سیاسی زنان شهر اهواز با رویکرد الگوسازی معادله ساختاری، بیان نمودند که، این پژوهش با هدف بررسی ارتباط جامعه‌پذیری سیاسی با مشارکت سیاسی بین زنان شهر اهواز انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد که میان متغیرهای جامعه‌پذیری سیاسی، سن، قومیت و طبقه اجتماعی با متغیر مشارکت سیاسی رابطه معناداری وجود

دارد؛ هم‌چنین متغیرهای قومیت و طبقه اجتماعی بر متغیر جامعه‌پذیری سیاسی نیز تأثیرگذار است (Bagheri, et. al, 2019).

سفیری و همکاران (۱۳۹۸)، به بررسی آسیب‌شناختی ابعاد جامعه‌پذیری سیاسی در مدارس پرداختند؛ این پژوهش با هدف بررسی ابعاد جامعه‌پذیری سیاسی و میزان این ابعاد در میان دانش‌آموزان پایه سوم و چهارم دبیرستان‌های شهر نطنز انجام شده است. حجم نمونه این پژوهش شامل ۲۲۰ نفر از میان جامعه آماری بوده است که داده‌ها با روش پیمایش و با ابزار پرسشنامه جمع‌آوری شده است. نتایج این پژوهش حاکی از آن بوده است که میزان جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان بطور کلی در سطح پایین‌تر از متوسط قرار دارد (Safari Badi & et. al, 2019).

کوشکی (۱۳۹۶)، به نقش آموزش‌های غیر رسمی در جامعه‌پذیری سیاسی شهروندان پرداخت؛ در این تحقیق با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مطالعه اسناد و منابع در پی پاسخ به این سؤال هستیم که آموزش‌های غیر رسمی چگونه با جامعه‌پذیری سیاسی می‌تواند مرتبط باشد. فرضیه تحقیق عبارتست از اینکه با توجه به گسترش فناوری‌های جدید بالاخص در حوزه رسانه، آموزش غیر رسمی می‌تواند با استفاده از این ظرفیت در جامعه‌پذیری سیاسی شهروندان نقش قابل توجهی داشته باشد (Kushki, 2017).

رشیدی (۱۳۹۸)، در تحقیق خود با عنوان تحلیل مؤلفه‌های جامعه‌پذیری سیاسی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه بیان نمودند که، هدف پژوهش حاضر بررسی رویکرد کتاب‌های درسی مدارس نسبت به مقوله جامعه‌پذیری سیاسی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در این کتاب‌ها ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی بیشتر از ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی آن مورد تأکید است (Rashidi & et. al, 2019).

کریمی (۱۳۹۷)، در تحقیق خود با عنوان بررسی تطبیقی جامعه‌پذیری سیاسی در حکومت صفوی و نظام جمهوری اسلامی بیان نمود با توجه به ماهیت دینی و شیعی حاکمیت در هر دو دوره، بهره‌گیری از ظرفیت نظام باورها، ارزش‌ها، نظام فکری و معرفتی، مشارکت سیاسی و تبلیغات سیاسی سازوکارهای مهمی بوده که هر یک به شیوه خاص خود توانسته است برای جامعه‌پذیری سیاسی اعضای جامعه از ظرفیت آنها بهره ببرد (Karimi, 2018).

ب) تحقیقات خارجی

Adams & Lorikats, 1976 در پژوهش با شیوه تحلیل محتوا در کتاب‌های درسی و غیر درسی، در مدارس ابتدایی آمریکا مشاهده کردند که «محتوای کتاب‌ها حاوی کلیشه‌های جنسیتی است. در این کتاب‌ها زن به ندرت شخصیت اصلی است و تازه اگر نقش هم داشته باشد، اغلب فردی منفعل و وابسته به مرد است. به اعتقاد آنان مدرسه به‌طور روزافزونی نقشی مهم در قالب زدن به نقش‌های جنسیتی ایفا می‌کند. آنچه در مدرسه آموزش داده می‌شود، آن است که زن و مرد متفاوت و نابرابرند» (Garrett, 2013, 87-90).

از جمله تحقیقات آسیایی درباره موضوع پژوهش حاضر، کار تحلیل محتوای کتاب درسی اسرائیل توسط Ichlov می‌باشد. Ichlov در تحقیق خود به این نتیجه رسید که عمدتاً تأکید کتاب‌های درسی بر نهادهای سیاسی مختلف و جنبه‌های قانونی و مشروعیت بخشیدن به آنها بوده است. در بررسی عرصه‌های فعالیت شهروندان Ichlov بدین نتیجه رسید که تأکید بر عرصه شهروندی و ملی است تا عرصه‌های بین‌المللی و فراملی. وی همچنین متوجه شد که در کتاب‌های درسی اسرائیل به رخدادهای سیاسی (عملکردی، فهم تاریخی و شناختی) و نیز به مسائل و روابط بین‌المللی کمتر پرداخته شده است؛ و در روابط بین‌المللی بیشتر روابط خصمانه مورد آموزش قرار گرفته است تا روابط بین‌المللی دوستانه. Ichlov معتقد بود که آموزش سیاسی توسط مدارس و کتاب‌های درسی از مهم‌ترین و عمده‌ترین عوامل مؤثر بر جامعه‌پذیری محسوب می‌گردد (Ichlov, 1990).

Cari, 1976 کار تحلیل محتوایی را بر حدود ۱۷ متن از کتاب‌های پایه چهارم دبستان به بالاتر در ۱۰ مدرسه ابتدایی شوروی انجام داد. وی بدین نتیجه رسید که ایدئولوژی مارکسیست - لنینیست در محتوای مواد درسی چون، تاریخ و جغرافیا و تعلیمات اجتماعی منعکس شده است. چنانکه درس تاریخ به‌طور آشکار به فرایند تلقین عقاید فوق کمک کرده است (Fajr Lind, 1993:177).

Chaco Belsiki, 1975 تحقیقی با عنوان "جامعه‌پذیری سیاسی در مدارس ایران" انجام داد. وی در این پژوهش که به شیوه میدانی صورت گرفت، بدین نتیجه دست یافت که در ایران مدارس از جمله عمده‌ترین عوامل جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان ایرانی محسوب می‌گردد (Afhami, 2012:48).

Mobin Shoresh, 1998 تحلیل محتوایی بر روی متون درسی ایران، از حیث جامعه‌پذیری سیاسی انجام داد. وی به بررسی تأثیر انقلاب اسلامی بر جامعه‌پذیری سیاسی

از طریق کتاب‌های درسی دانش‌آموزان پرداخت. *Shoresh* در قسمتی از کار خود عنوان می‌دارد: «انقلاب اسلامی نهادهای مختلف از جمله نظام آموزشی را به منظور تحقق بخشیدن ارزش‌ها و عقاید سیاسی - اسلامی، پاکسازی کرد. البته به نظر می‌رسد که در همه انقلاب‌ها، تغییرات در محتوای برنامه‌های آموزشی از عمده‌ترین تغییر و تحولات می‌باشند (Mobin Shoresh, 1998).

مبانی نظری پژوهش

نظریه‌های جامعه‌شناختی (گرامشی و لوئی آلتوسر) بعنوان مبانی نظری این پژوهش مد نظر بوده است.

آنتونیو گرامشی یکی از کسانی است که پایه اصلی سلطه را کاربست قهرآمیز و اعمال خشونت نمی‌داند، بلکه برای ایدئولوژی و تسخیر ذهنیت جامعه در روند سلطه سیاسی نقش کلیدی قائل است. از نظر او پایگاه اساسی قدرت در جامعه مدنی قرار دارد و هر نظام سیاسی که خواهان پایداری باشد باید به فتح این قله دل‌بندد و گرنه چاره‌ای جز تکیه به زور ندارد. اما کلید فتح جامعه مدنی نیز در گرو آموزش سیاسی و ایدئولوژیک و ترویج ارزش‌های طبقه حاکم در میان توده‌ها است. صاحبان این کلید نیز روشنفکرانند (Naghib Zadeh, 2012: 278).

از نظر گرامشی دولت قسمت نمادین سلطه سیاسی است که پشت سر آن دژحصین ایدئولوژی قرار دارد که روشنفکران به پاسبانی از آن می‌پردازند. در مبارزه سیاسی فرو ریختن این دژ از سرنگونی خود دولت هم مهم‌تر است. از نظر گرامشی همیشه یک بلوک تاریخی شکل می‌گیرد که زیر بنا و دو قسمت اصلی رو بنا یعنی جامعه سیاسی و جامعه مدنی را به هم متصل می‌سازد و سبب می‌شود تا رو بنا به رغم ناسازگاری با زیر بنا همچنان پایدار بماند. آنچه این بلوک رابه وجود می‌آورد ایدئولوژی است و ایدئولوژی همیشه در دست روشنفکران قرار دارد. در عصر موسوم به قرون وسطی، کلیسا چنین نقش را بر عهده داشت و امروزه دانشگاهیان و مجموعه دستگاه‌هایی که آموزش سیاسی را بر عهده دارند کارگزارن گشودن دروازه‌های جامعه مدنی و پایه گذاردن سلطه دولت در ذهن افراد هستند (*Ibid*).

لوئی آلتوسر هم به دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت به همین چشم نگاه می‌کند. از نظر او مجموعه‌ای از دستگاه‌های به هم مرتبط و همسو از کودکانستان و دبستان تا دبیرستان و دانشگاه و پس از آن رادیو و تلویزیون و مطبوعات در تلاش پیوسته در حال تسخیر ذهنیت

افراد هستند تا از آنها انسان‌هایی رام و مطیع بسازند. این حرکت بسیار پیچیده ظریف و زمانبر است و اثر آن نیز پایدار خواهد بود. در حالی که نقش دستگاه‌های سرکوبگر دولتی آنی و بلاواسطه و سطحی است (Naghib Zadeh, 2012: 278).

رشیدی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهش خود تحت عنوان تحلیل مؤلفه‌های جامعه‌پذیری سیاسی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه آورده‌اند که در حوزه تعلیم و تربیت سیاسی رویکردها یا مکاتب گوناگونی وجود دارد که در کنار میانی نظری به اختصار ذکر می‌گردند:

۱- رویکرد *محافظه کارانه*: عمده‌ترین ویژگی نظریه محافظه‌کاری در تربیت سیاسی شامل تلاش در جهت حفظ وضع سیاسی حاکم، اعمال کنترل اجتماعی و سیاسی بر نسل نو در امر انتقال فرهنگی، هدایت فکری و رفتاری افراد در قالب‌های سیاسی خاص، بازتولید فرهنگ سیاسی - اجتماعی حاکم، حفظ و تعلیم نابرابری‌های اجتماعی، تلقی نقش معلمان و فراگیران بصورت انفعالی در نظام آموزشی و تربیت سیاسی، سعی در جهت تربیت افراد مرید، هوادار و وفادار به ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی حاکم و بهره جستن از روش‌های تحمیلی و تلقینی در تربیت سیاسی می‌باشد (Fathi & Ajargah, 2007).

۲- رویکرد *دموکراتیک*: جامعه‌پذیری با رویکرد دموکراتیک در بر گیرنده ویژگی‌هایی همچون تکیه بر آموزش و پرورش به‌عنوان وسیله‌ای برای تبدیل دموکراسی به یک روش عمومی زندگانی، تلاش در جهت رشد سیاسی و نهادهای ملازم آن، تربیت شهروندانی مستقل و نقاد، تکیه بر نوعی فرهنگ‌پذیری متناسب بر فضای دموکراتیک بدون استفاده از تلاش‌های تحمیلی و تلقینی، تلاش در جهت تربیت افراد تأثیرگذار و مشارکت‌جو در حوزه مسائل سیاسی و اجتماعی، توجه به فضایل مدنی دموکراتیک تأکید بر رشد توانایی فراگیران برای شرکت در مذاکره و گفتگوی سیاسی و انتقادی و توجه به مشارکت فعال و عقلانی دانش‌آموزان می‌باشد (Paglian, 2018).

۳- رویکرد *انتقادی*: نظریه انتقادی یک سنت دیرینه است که نقد وضع موجود را به‌عنوان یک روش بررسی و پژوهش می‌داند یکی از مهم‌ترین و پرفراز و فرودترین جنبش‌های نظریه‌پردازی در عرصه برنامه درسی مجموعه تلاش‌هایی است که توسط اندیشمندان حوزه پداگوژی انتقادی با تأثیرپذیری از اندیشه مارکسیست‌ها و بویژه مکتب فرانکفورت در تضاد با جامعه سرمایه‌داری غربی به منصفه ظهور رسیده است. به‌طور خلاصه، تعلیم و تربیت انتقادی به تدریس با عمل انتقادی توجه دارد. رویکرد آن دموکراتیک و

هدفش ایجاد و برقراری برابری و عدالت اجتماعی و اقتصادی برای تمام گروه‌های قومی یا نژادی است. (Fathi & Ajargah, 2007).

۴- رویکرد انقلابی: وجه مشترک نظریه‌های این رویکرد، گرایش آنها به اصلاحات انتقادی - انقلابی است که در شرایط مختلف ظهور کرده‌اند. Paulo و Ivan Ilyich معروفترین نظریه‌پردازان این گروه می‌باشند. Paulo Freire نظام آموزشی را در خدمت فرهنگ سکوت، که به زعم وی ویژگی خاص طبقه تحت سلطه بود، می‌دانست و معتقد بود که بایستی به افزایش آگاهی افراد نسبت به مسایل پیرامون خود پرداخته و آنها را از موجوداتی منفعل به انسان‌هایی فعال و اندیشمند تبدیل کرد. این امر زمانی محقق خواهد شد که آنها بتوانند به گونه‌ای آزاد و رها از مصادیق سلطه، فکرکنند. متفکر دیگر Ivan Ilyich اتریشی است که مهم‌ترین اثرش کتاب مدرسه‌زدایی است. ایده اصلی Ilyich این بود که مؤسساتی که ویژگی اصلی ساختار اجتماعی را تشکیل می‌دهند در اصل خود عامل تحریف و حتی نابودی اهداف یا نهادهایی هستند که خود به خاطر آنها به وجود آمده‌اند (Sharipour, 2004:63). بنابراین او معتقد بود که مدارس با ساختار و عملکرد موجودشان نقشی جز نهادینه کردن نابرابری‌های اجتماعی ندارند. این تحقیق در صدد آن است که الگوی جامعه‌پذیری سیاسی ارائه شده در کنار رویکرد غالب در جریان تألیف کتاب‌های درسی متوسطه دوم در دو دولت اصلاحات و عدالت محور را مشخص نماید (Sharipour, 2004).

سؤال اصلی پژوهش

الگوی تطبیقی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور چگونه است؟

سؤالات فرعی پژوهش

سؤالات فرعی پژوهش، وجود مؤلفه‌های ذیل متغیرهای دوازده‌گانه اصلی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب متوسطه دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را در قالب یک سؤال برای مؤلفه‌های هر یک از متغیرها (جمعاً دوازده سؤال فرعی) را مورد پرسش قرار می‌دهد. این سؤالات در بخش بررسی و تحلیل یافته‌های پژوهش، مطرح و پاسخ داده خواهند شد. شیوه طرح سؤالات فرعی (برای هر متغیر اصلی، یک سؤال جداگانه) بدین گونه است:

- مؤلفه‌های (آگاهی سیاسی یا نگرش سیاسی یا مشارکت سیاسی و ...) در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت محور کدامند؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متمرکز است که طی مراحل این تحلیل علاوه بر محتوای آشکار، ایده‌های اصلی متن نیز به‌عنوان اساس محتوا مد نظر قرار گرفته است. جامعه آماری پژوهش، کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم است که در سال‌های تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۷۶ در دوران دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور در پایه‌های مختلف متوسطه دوم و پیش‌دانشگاهی تدریس و توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و دفاتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نوشته و چاپ شده است. نمونه آماری در پژوهش حاضر عبارت از کتاب‌های خوشه مطالعات اجتماعی شامل کتب: جامعه‌شناسی ۱ و ۲ و ۳، مطالعات اجتماعی، دانش اجتماعی، تاریخ معاصر، تاریخ ایران و جهان، اقتصاد، بینش اسلامی، دین و زندگی، ادیان الهی و اقلیت‌ها، ادبیات فارسی، فلسفه و جغرافی و جغرافیای سیاسی و استان‌ها در تمام رشته‌های تحصیلی متوسطه دوم است که از طریق نمونه‌گیری قضاوتی - عمدی انتخاب شده است. علت انتخاب کتاب‌های خوشه مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم به‌عنوان جامعه نمونه تحقیق حاضر نیز توقع طرح مؤلفه‌های جامعه‌پذیری سیاسی در آنهاست. زیرا با توجه به اهداف آموزشی این کتاب‌ها، انتظار می‌رود مقوله جامعه‌پذیری و بویژه جامعه‌پذیری سیاسی در آنها بیشتر از کتاب‌های دیگر مورد عنایت قرار گیرد. همچنین جهت احصاء و گردآوری پیشینه پژوهش و نگارش مبانی نظری آن از روش کتابخانه‌ای اسنادی استفاده شده است. در این مرحله با مطالعه منابع شامل کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها و رجوع به منابع اینترنتی، مبانی نظری تحقیق و متغیرهای آن بصورت علمی مورد پژوهش قرار گرفته است.

بعد از تحلیل محتوای کتاب‌ها، به مقایسه نتایج با نظریه‌های مختلف جامعه‌پذیری سیاسی پرداخته شده و از این رهگذر تلاش کردیم تا الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و رویکرد نظری حاکم بر جریان جامعه‌پذیری سیاسی در کتاب‌های درسی دوره دوم متوسطه را مشخص کنیم. در این پژوهش ابتدا مؤلفه‌های جامعه‌پذیری سیاسی بدست آمده گردآوری و در سؤالات فرعی تحقیق قرار داده شد. همچنین گویه‌ها و سنجه‌های مرتبط با هر یک از آنها به‌عنوان زیر مجموعه‌های هر مؤلفه، آورده شد. پس از شناسایی متغیرهای مرتبط با سؤالات تحقیق، گویه‌ها و سنجه‌های موجود در متن کتاب‌های درسی که مرتبط با

متغیرهای شناسایی شده بودند کدگذاری و شمارش گردید. بر این اساس، هیچ موردی از مفاهیم، متون، عکس‌ها و یا پیام‌هایی که مرتبط با جامعه‌پذیری سیاسی باشد دور از نظر نمانده و همه آنچه که مؤلفین این کتب درسی مورد توجه قرار داده‌اند، ذیل یکی از متغیرها آورده شده است. لذا و بدین ترتیب هر آنچه در نمونه آماری بعنوان ابزار جامعه‌پذیری سیاسی و مرتبط با آن تشخیص داده شد، لحاظ گردیده است. همچنین روایی محتوایی از طریق اخذ نظرات صاحب‌نظران و متخصصین و مدرسین این کتب درسی بدست آمد. بدین طریق که فرم تحلیل محتوای کتب درسی مورد بحث که شامل همه مؤلفه‌های جامعه‌پذیری سیاسی بدست آمده بود، در اختیار بیست نفر از مدرسان و صاحب‌نظران درحوزه‌های جامعه‌شناسی برای بررسی و اعلام نظر پیرامون مؤلفه‌ها و همچنین جهت کاستن یا افزودن احتمالی به آنها قرار گرفت که در نهایت پس از بررسی و کارشناسی ایشان با لحاظ تغییرات و تعدیلات صورت پذیرفته فرم نهایی و بازنگری شده تحلیل محتوا با شصت و هفت مؤلفه تهیه گردید. همچنین جهت احراز وجود پایداری از روش ویلیام اسکات استفاده و ضریب توافق آنها بر اساس این فرمول بدست آمد:

$$C.R \text{ (ضریب توافق)} = \frac{\text{کل مقوله مورد های توافق}}{\text{کل مقوله ها}} \times 100$$

$$C.R = \frac{1249}{20 \times 67 = 1340} \times 100 = 93/20$$

بر این اساس ضریب توافق بین ۲۰ نفر صاحب نظر پیرامون ۶۷ مقوله فرم تحلیل ۹۳/۲۰ شد. سپس مؤلفه‌های مرتبط با مقولات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها، ابعاد و مؤلفه‌ها

۱- جامعه‌پذیری سیاسی

تعریف مفهومی: جامعه‌پذیری سیاسی انتقال فرهنگ سیاسی از نسلی به نسل دیگر و یا شکل‌گیری ایستارها و هنجارهای تعریف سیاسی فرد است (Rashidi, et. al, 2019).
تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی که از طریق ابزار چک لیست به دست آمد و شامل: آگاهی سیاسی، حکمرانی خوب،

آموزش و پرورش انتقادی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، مشروعیت سیاسی، نگرش سیاسی، تساهل و مدارا، عدالت اجتماعی، مشارکت سیاسی، هویت سیاسی، اقتصاد سیاسی و جمهوریت بوده است.

۲- آگاهی سیاسی

تعریف مفهومی: عبارت است از شناخت اصول و مبانی و حقوق و وظایف خود و جامعه و شناخت و تحلیل حوادث و رویدادها و ساختارهای مختلف اجتماعی، سیاسی و شناخت علم و فرهنگ سیاست است که به نحوی زمینه مشارکت سیاسی و حضور عملی افراد در جامعه را فراهم می‌نماید (Mahroee, 2019).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های آگاهی سیاسی شامل، مفاهیم سیاسی، نهادهای سیاسی، تصمیمات سیاسی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۳- نگرش سیاسی

تعریف مفهومی: نگرش‌های سیاسی به معنی مقدمه شکل‌گیری رفتارها و کنش‌های سیاسی افراد است (Masoud Nia & et. al, 2020).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های نگرش سیاسی شامل نقش‌های سیاسی، ارزش‌های سیاسی، اعتماد سیاسی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۴- مشارکت سیاسی

تعریف مفهومی: عبارت است از مشارکت و حضور افراد در فعالیت‌های مختلف جامعه و حکومت به طوریکه افراد در تمام برنامه‌ها، تصمیم‌گیری‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی نقش فعال، مؤثر و سازنده داشته باشند (Alikhani, 2018).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت سیاسی شامل تصمیم‌گیری‌های سیاسی برای نقش فعال در فعالیت‌های سیاسی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی برای نقش فعال در فعالیت‌های فرهنگی و تصمیم‌گیری‌های سیاسی برای نقش فعال در فعالیت‌های فرهنگی است که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۵- آموزش و پرورش انتقادی

تعریف مفهومی: آموزش و پرورش که برخی اهداف مشترک تربیتی را دنبال می‌کند که در آن می‌توان به مواردی نظیر بالا بردن سطح آگاهی انتقادی، پرورش شهروندان منتقد، ایجاد و پرورش روحیه انتقادی و انتقال فرهنگ اشاره کرد (Khosroshahi, 2019).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های آموزش و پرورش انتقادی شامل نظام سلطه، مقاومت در برابر نظام سلطه، نقد فرهنگ عامه که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۶- ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی

تعریف مفهومی: ارزش‌های انقلابی که موجب، نسبت آزادی و رأی مردم با دین، پیوند دین و سیاست، استقلال و عدم دخالت بیگانگان، تکلیف‌گرایی و رابطدهی آن با نتیجه‌گرایی و وحدت اسلامی می‌شود (Taleban & Askari, 2017).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی شامل استکبار ستیزی، امنیت و استقلال جمهوری اسلامی، حمایت از مستضعفان و پاسداری از ارزش‌های اسلامی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب در متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۷- تساهل و مدارا

تعریف مفهومی: تساهل و مدارا در فرهنگ و اندیشه اسلامی به معنای نفی خشونت نهادی و سخت‌گیری و تعصب بی‌جا، اصلی اخلاقی - اعتقادی است که بار ارزشی داشته و داده‌های تاریخی اسلامی نیز آن را تأیید می‌نماید. تساهل و مدارا امری انسانی - اسلامی است که در عرصه‌های مختلف فکری، عملی، سیاسی و اجتماعی قابل طرح است. اساساً این مسئله باید از موضع قدرت اعمال شود. بنابراین، مدارا بیشتر در روابط متقابل حکومت و مردم خصوصاً در حوزه‌های حقوق الهی، اجتماعی و فردی تبلور عینی می‌یابد (Farzanehpour, 2017).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های تساهل و مدارا شامل صلح، همزیستی مسالمت‌آمیز، جهان وطنی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۸- اقتصاد سیاسی

تعریف مفهومی: اقتصاد سیاسی شاخه‌ای است از علوم اجتماعی که قوانین مربوط به تولید و توزیع درآمد و ثروت و اثرات آن را در مراحل مختلف رشد و توسعه جامعه بشری مورد بررسی قرار می‌دهد (Alavitabar, 2019).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی شامل اقتصاد آزاد، اقتصاد دولتی، که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۹- جمهوریت

تعریف مفهومی: جمهوریت در عرف سیاسی به حکومت دموکراتیک یا غیر دموکراتیک گفته می‌شود که زمامدار آن توسط رأی مستقیم یا غیر مستقیم اقبال مختلف مردم انتخاب شده و توارث در آن دخالتی ندارد و حسب موارد مدت زمامداری آن متفاوت است (Layeghmand, 2020).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های جمهوریت شامل توزیع قدرت و نفی حاکمیت فردی و گروهی، جمهوریت و شکل اسلامیت و محتوی آن، دموکراسی و همگانی بودن مشارکت که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۱۰- عدالت اجتماعی

تعریف مفهومی: عدالت اجتماعی به معنای رعایت تناسب، استحقاق‌ها و شایستگی‌ها در ساحت اجتماع است. در این تعریف، هر گروه و صنف و طبقه‌ای باید در جایگاه شایسته خویش جای گیرد و در پی گرفتن جایگاه دیگران برنیاید. عدالت اجتماعی مبتنی بر احوال و افعال اعضای جامعه است و مرتبت هر کس بنابر استحقاق و استعداد او تعیین می‌شود (Hezarjaribi, 2018).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های عدالت اجتماعی شامل عدالت اجتماعی، شکاف طبقاتی و مبارزه با آن، فقرزدایی، توزیع عادلانه ثروت، برابری فرصت‌ها که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۱۱- حکمرانی خوب

تعریف مفهومی: حکمرانی خوب، در اتخاذ سیاست‌های پیش‌بینی شده، آشکار و صریح دولت مانند بوروکراسی شفاف؛ پاسخگویی دستگاه‌های اجرایی در قبال فعالیت‌های خود؛ مشارکت فعال مردم در امور اجتماعی و سیاسی و نیز برابری همه افراد در برابر قانون، تبلور می‌یابد. به‌طور کلی می‌توان گفت که حکمرانی خوب، تمرین مدیریت (سیاسی، اقتصادی، اجرایی و ...) منابع یک کشور، برای رسیدن به اهداف تعیین شده می‌باشد. این تمرین دربرگیرنده راهکارها و نهادهایی است که افراد و گروه‌های اجتماعی از طریق آن، توانایی دنبال کردن علایق و حقوق قانونی خود را با توجه به محدودیت‌ها داشته باشند (Gorji, 2017).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی خوب شامل اثربخشی دولت، لزوم مقابله با فساد، مسئولیت‌پذیری قانونی، حاکمیت قانون و کارآمدی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۱۲- هویت سیاسی

تعریف مفهومی: هویت سیاسی یعنی این که هویت فقط این مشترکات ساخته شده نیست. بخش بزرگی از هویت، چیزی است که ما را از دیگری متفاوت می‌کند. بدین ترتیب، از یک طرف، هویت این است که «من که هستم؟» و باعث می‌شود از خودم خوشم بیاید. اما طرف مهم‌تر دیگر این است که «من که نیستم؟». هر کس دیگری که لباس، غذا، لهجه، عقاید و دینش متفاوت از من باشد، می‌شود «دیگری» (Baratalipour, 2014).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های هویت سیاسی شامل هویت غربی، هویت دینی؛ خودباختگی فرهنگی، هویت ملی و قومی؛ هویت اساطیری، تفاوت‌های هویتی، سازگاری و ناسازگاری با هویت‌ها که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

۱۳- مشروعیت سیاسی

تعریف مفهومی: مشروعیت سیاسی را می‌توان به «باور جمعی اعضای درون یک نظام و حاکمیت سیاسی به وجود و استمرار نظام یا حاکمیت» تعریف نمود. این باور و اعتقاد موجب می‌گردد که هر یک از اعضا، تبعیت از قدرت اعمال شده و پیروی از حاکمیت سیاسی را بر خود لازم تلقی کنند. بدین ترتیب اطاعت از قدرت و نهاد سیاسی به یک امر

هنجاری، اخلاقی و منطقی بدل می‌شود و دیگر نیازی به اعمال زور و سلطه نخواهد بود. در واقع باید گفت مشروعیت سیاسی، فرایندی است که در آن قدرت به اقتدار تبدیل می‌شود و قدرت سیاسی، خصلتی عقلانی می‌یابد، در نتیجه، رابطه‌ای اساسی میان سلطه مشروع و مشروعیت سیاسی وجود دارد (Khosravi, 2011).

تعریف عملیاتی: فراوانی همه ابعاد و مؤلفه‌های مشروعیت سیاسی شامل مبانی دینی مشروعیت، مشروعیت در تاریخ اسلام، مبانی مشروعیت در غرب، مقبولیت و مشروعیت، مشروعیت و آرمان‌های نظام اجتماعی که از طریق ابزار چک لیست به دست می‌آید و در متن کتب درسی متوسطه دوم موجود می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، پردازش و تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو بخش صورت گرفت: بخش اول شامل توصیف مفاهیم و ابعاد آن از طریق آمار توصیفی و جداول توزیع فراوانی؛ و بخش دوم با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا، تحلیل محتوای کتب درسی در دو دولت بصورت جداگانه انجام و در نهایت پاسخ به سؤال اصلی و ارائه الگوی مفهومی ارائه، همچنین ذیل هر کدام از جداول توزیع فراوانی مربوط به مؤلفه‌ها، طبق رویکرد غالب بر اساس مبانی نظری پژوهش، تحلیل و تفسیر لازم نیز آورده شد.

یافته‌های حاصل از بررسی کتب درسی متوسطه دوم

در تحلیل کتاب‌های درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت محور در ارتباط با مقوله جامعه‌پذیری سیاسی، با روش تحلیل محتوا، متغیرهای اصلی همراه با مفاهیم زیر مجموعه آن‌ها مورد شناسایی قرار گرفتند. این متغیرها و مؤلفه‌های ذیل آن‌ها، عبارتند از: آگاهی سیاسی، نگرش سیاسی، مشارکت سیاسی، هویت سیاسی، پداگوژی انتقادی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، مشروعیت سیاسی، تساهل و مدارا، عدالت اجتماعی، حکمرانی خوب، اقتصاد سیاسی و جمهوریت؛ با مشخص شدن این متغیرها و تعیین و شناسایی و تلفیق مؤلفه‌های مرتبط با آن‌ها و ترسیم مدل الگوی مفهومی تحقیق اینک به سؤال اصلی و سؤالات فرعی پژوهش پاسخ می‌دهیم.

پاسخ به سؤال اصلی پژوهش

الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت محور چگونه است؟ تحلیل محتوای کتب درسی متوسطه دوم، ابعاد و مؤلفه‌هایی برای جامعه‌پذیری سیاسی معرفی نمود، بر همین مبنا الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در این کتب درسی، شامل ۱۲ متغیر اصلی به شرح جدول ۱ است.

یافته‌های ارائه شده در این جدول نشان داد رویکرد غالب در روند تألیف کتب درسی، محافظه‌کارانه و متأثر از نگاه انقلابی و ایدئولوژیکی ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی است. در ادامه بررسی و تحلیل یافته‌های پژوهش، سایر شواهد موجود در این راستا نیز، طرح و بررسی و تحلیل خواهد شد.

جدول ۱: توزیع فراوانی متغیرهای اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم

Table 1: Frequency Distribution of the Main Variables of Political Socialization in Secondary School Textbooks

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		متغیرهای اصلی <i>Main Variables</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
25	3384	29	3854	آگاهی سیاسی	1
17	2301	4	244	عدالت اجتماعی	2
15	2030	12	1593	ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی	3
13/7	1854	13	1725	پداگوژی آموزش و پرورش	4
8/3	1123	2/5	332	هویت سیاسی	5
6	812	13	1726	حکمرانی خوب	6
4/5	609	10	1301	مشروعیت سیاسی	7
3/5	473	6/5	969	نگرش سیاسی	8
3	406	2/5	332	مشارکت سیاسی	9
2	270	4/5	624	تساهل و مدارا	10
1	137	2	199	اقتصاد سیاسی	11
1	137	1	83	جمهوریت	12
100	13536	100	13282	جمع کل:	

در این الگوی مفهومی، در ذیل ۱۲ متغیر اصلی ذکر شده فوق، جمعاً ۶۷ مؤلفه از متون کتب درسی شناسایی و تلفیق گردیده است. تجزیه و تحلیل و تفسیر این داده‌ها، به‌عنوان یافته‌های تحقیق و اجزای مکمل این الگوی مفهومی، در پاسخ به سؤالات فرعی پژوهش در ذیل آورده شده است:

پاسخ به سؤالات فرعی پژوهش

مؤلفه‌های آگاهی سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت محور کدامند؟ جدول ۲ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر آگاهی سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت محور را نشان می‌دهد.

جدول ۲: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر آگاهی سیاسی

Table 2: Frequency Distribution of Variable Components of Political Consciousness

دولت عدالت محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
55	1861	60	2312	مفاهیم سیاسی	1
30	1015	25	963	نهادهای سیاسی	2
15	508	15	579	تصمیمات سیاسی	3
100	3384	100	3854	جمع	

مقایسه متغیر آگاهی سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت:

وجه تمایز: میان این دو متغیر تفاوت چندانی در کتب دو دولت مشاهده نگردید، تفاوت جزئی در میزان حجم مطالب در برخی مؤلفه‌ها ناشی از تفاوت حجم کتب است که بیشتر این موضوع در کتب دوره عدالت محور مشاهده گردید. در دوره اصلاحات مؤلفه مفاهیم سیاسی به اندازه کافی و بیشتر مورد اهتمام مؤلفین این کتب درسی بوده است که بیانگر اهتمام این دولت به امر آگاهی سیاسی مخاطبین و سوژه‌های مد نظر خود متأثر از مبانی گفتمانی آن از امر توسعه سیاسی که از شعارها و اهداف اصلی آن بوده، می‌باشد.

وجه تشابه: تأثیرپذیری مؤلفین از رویکرد ایدئولوژیکی محافظه کار غالب بر فرایند تألیف کتب درسی است که موجب پرداخت ضعیف‌تر به رویدادها و تصمیمات سیاسی

(مؤلفه‌های ناظر بر عملکرد نظام سیاسی حاکم) نسبت به مفاهیم سیاسی شده است. همچنین این نکته، عملکرد دو دولت در این زمینه را در انطباق با گفتمان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن نشان می‌دهد.

۱- مؤلفه‌های حکمرانی خوب در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت محور کدامند؟ جدول ۳ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر حکمرانی خوب در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۳: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر حکمرانی خوب

Table 3: Frequency Distribution of Good Governance Variables

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
60	487	38	656	اثربخشی دولت	1
20	163	32	552	لزوم مقابله با فساد	2
13/2	107	17/5	302	حاکمیت قانون و کارآمدی	3
6/8	55	12/5	216	مسئولیت‌پذیری قانونی	4
100	812	100	1726	جمع	

مقایسه متغیر حکمرانی خوب و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تمایز: اثربخشی دولت در کتب عدالت محور (متأثر از گفتمان این دولت) بیشتر از کتب دولت اصلاحات مورد عنایت قرار گرفته است در مقابل عنایت دولت اصلاحات در کتب درسی در خصوص مؤلفه حاکمیت قانون و کارآمدی و همچنین مؤلفه مسئولیت‌پذیری قانونی نسبت به دولت عدالت‌محور (متأثر از گفتمان اصلاحات) بیشتر بوده است. دولت اصلاحات در این بخش عملکرد بهتری در حرکت به سمت و سوی تحقق اهداف گفتمانی جمهوری اسلامی داشته و تأثیر تأکیدات گفتمانی این دولت پیرامون قانون‌مداری و شفافیت عملکردی دولت و پابندی به پاسخگویی و مفاهیمی در این راستا در کتب درسی این دوره مشهودتر بوده است. وجه تشابهی در این بخش میان دو دولت نیز مشاهده نشد.

۲- مؤلفه‌های پداگوژی انتقادی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۴ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر پداگوژی انتقادی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۴: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر پداگوژی انتقادی آموزش و پرورش

Table 4: Frequency Distribution of Variable Components of Critical Pedagogy of Education

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
76	1409	75/8	1308	نظام سلطه	1
16	297	15/2	262	مقاومت در برابر نظام سلطه	2
8	148	9	155	نقد فرهنگ عامه	3
100	1854	100	1725	جمع	

مقایسه متغیر پداگوژی آموزش و پرورش و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: در کتب دو دولت، هژمونی نظام سرمایه‌داری در جهان معاصر، با نگرش منفی و انتقادی مورد توجه مؤلفان کتاب‌های درسی قرار گرفته است. بر این اساس می‌توان استدلال کرد که کتاب‌های مذکور (بویژه در دوره عدالت‌محور) تحت تأثیر اندیشه‌های چپ‌گرایانه مخالف نظام سرمایه‌داری تدوین شده است؛ هر چند در موارد اندکی، نظام‌های سیاسی چپ و اندیشه‌های آنها نیز تخطئه شده‌اند. نکته قابل توجه اینکه اندیشه‌های رهایی‌بخشی گفتمان انتقادی در بعد فکری - فلسفی و همچنین سویه‌های دموکراتیک اندیشه‌های آنها در این کتاب‌ها انعکاس نیافته است.

وجه تمایز: تفاوت چندانی میان متون کتب درسی دو دولت مشاهده نگردید. عملکرد هر دو دولت به گفتمان کلان جمهوری اسلامی در این بخش نیز نزدیک است.

۳- مؤلفه‌های ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۵ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر

ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۵: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی

Table 5: Frequency Distribution of Variable Components of Political Values of the Islamic Revolution

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
55	1116	53	844	استکبارستیزی، استقلال، امنیت	1
21/5	437	23/5	374	جمهوری اسلامی	2
11/7	238	12/8	204	حمایت از مستضعفان	3
11/8	239	10/7	171	پاسداری از ارزش‌های اسلامی	4
100	2030	100	1593	جمع	

مقایسه متغیر ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: در کتب درسی دو دولت ارزش‌های غیر سیاسی بسیار کمتر از ارزش‌های سیاسی آن مورد توجه مؤلفان کتاب‌های درسی دو دولت بوده و مؤلفه سیاسی استکبارستیزی و استقلال و امنیت و جمهوری اسلامی بیشترین حجم از مطالب را دارا هستند. این وجه در دو دولت با گفتمان کلان جمهوری اسلامی انطباق کامل دارد. در خصوص تفاوت میان دو دولت در این زمینه از بررسی کتب درسی این نکته بدست آمد که در کتب درسی دولت عدالت‌محور مؤلفه استکبارستیزی مورد تأکید و توجه بیشتری نسبت به دولت اصلاحات قرار گرفته، نکات و مطالب متعددی در کتب این دوره در این خصوص انعکاس یافته است.

۴- مؤلفه‌های مشروعیت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۶ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر مشروعیت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۶: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر مشروعیت سیاسی

Table 6: Frequency Distribution of Variable Components of Political Legitimacy

دولت عدالت محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
31	189	28/5	371	مبانی دینی مشروعیت	1
28	171	25/7	334	مشروعیت حکومت‌های تاریخی در اسلام	2
18	110	16/7	217	نقش مردم در مقبولیت و مشروعیت	3
12	73	15/3	199	مبانی مشروعیت حکومت‌های غربی	4
11	66	13/8	180	مشروعیت و رابطه آن با آرمان‌های نظام اجتماعی	5
100	609	100	1301	جمع	

مقایسه متغیر مشروعیت سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: مشابهت دو گفتمان در خصوص مشروعیت سیاسی در دو دولت اصلاحات و عدالت محور، در پذیرش جمهوری اسلامی است.

وجه تمایز: تفاوت این دو گفتمان در فهم جمهوری اسلامی است. اصلاح‌طلبان بر نقش بی‌کم و کاست جمهوریت و نقش مردم تکیه دارند و فقه را در چارچوب اجماع (خرد جمعی) تفسیر می‌کنند اما اصول‌گرایانی مثل دولت عدالت‌محور اسلامیت را بر جمهوریت ارجح می‌دانند و تأکید دارند ولایت فقیه مشروعیت‌بخش اقتدار و قانون می‌باشد.

۵- مؤلفه‌های نگرش سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۷ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر نگرش سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۷: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر نگرش سیاسی

Table 7: Frequency Distribution of Variable Components of Political Attitude

دولت عدالت محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
48	227	48/5	470	نقش‌های سیاسی	1
29	137	29/8	289	ارزش‌های سیاسی	2
23	109	21/7	210	اعتماد سیاسی	3
100	473	100	969	جمع	

مقایسه متغیر نگرش سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: مؤلفه‌های این شاخص از نظر مؤلفین کتب درسی در دو دولت به یک میزان اهمیت دیده شده‌اند. با در نظر داشتن روند ایدئولوژیکی و محافظه‌کارانه حاکم بر تألیف کتب درسی، و همچنین براساس این رویکرد، مطرح بودن ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی بعنوان یک متغیر ارجح (از نگاه مؤلفین و با عنایت به حجم مطالب آن در مجموع) دلیل این میزان اهمیت است.

وجه تمایز: در متون کتب درسی دوره اصلاحات بخش‌های بیشتر و متعددتری از کتب نسبت به کتب دولت عدالت‌محور به این مباحث اختصاص داده شده است. اما در کل در دو دولت عملکرد مؤلفین با جهت‌گیری گفتمان جمهوری اسلامی مطابقت دارد.

۶- مؤلفه‌های تساهل و مدارا در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۸ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر تساهل و مدارا در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۸: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر تساهل و مدارا

Table 8: Frequency Distribution of the Variables of Tolerance

دولت عدالت محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
58/8	159	50	312	صلح	1
33/2	90	30	187	همزیستی مسالمت‌آمیز	2
8	21	20	124	جهان‌وطنی	3
100	270	100	624	جمع	

مقایسه متغیر تساهل و مدارا و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تمایز: نگرش مؤلفان در دولت عدالت‌محور نسبت به مقوله تساهل و مدارا متأثر از مبانی ایدئولوژیک اسلامی است و در همین راستا رویکرد غربی نسبت به این مفهوم نیز مورد انتقاد قرار گرفته است. در کتب درسی دوران دولت عدالت‌محور مطالب کمتری نسبت به دوران دولت اصلاحات به آن اختصاص یافته است. در کتب دولت اصلاحات به جهان‌وطنی و همزیستی مسالمت‌آمیز متأثر از گفتمان این دولت توجه بیشتری شده است.

وجه تشابه: مؤلفین هر دو دوره متأثر رویکرد محافظه‌کاری و ایدئولوژیکی بوده بر همین اساس در کتب دولت اصلاحات رویکرد غربی این مقوله مورد تغافل قرار گرفته و در کتب دولت عدالت‌محور در حد نقد مطرح شده است.

۷- مؤلفه‌های عدالت اجتماعی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۹ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر عدالت اجتماعی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۹: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر عدالت اجتماعی

Table 9: Frequency Distribution of Variable Components of Social Justice

دولت عدالت محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
50	1150	70	380	عدالت اجتماعی	1
15	345	23	125	شکاف طبقاتی و مبارزه با آن	2
13	299	4/8	26	فقر زدائی	3
12	276	1/2	8	توزیع عادلانه ثروت	4
10	231	1	5	برابری فرصت‌ها	5
100	2301	100	544	جمع	

مقایسه متغیر عدالت و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: در میزان اهتمام مولفین به مقوله عدالت در کتب درسی، به لحاظ میزان اندک مطالب مشابهت وجود دارد.

وجه تمایز: در دولت عدالت‌محور متأثر از گفتمان این دولت، اهتمام جدی‌تری به مؤلفه‌های فقرزدایی و برابری فرصت‌ها و توزیع عادلانه ثروت نسبت به دولت اصلاحات شده و عملکرد آن را با گفتمان کلان انقلاب و جمهوری اسلامی منطبق نشان می‌دهد. در کتب درسی دوران اصلاحات متغیر عدالت اجتماعی در کتاب‌های درسی به شکل گسترده‌ای مورد اشاره قرار نگرفته است. مؤلفه عدالت در مقوله ارتباط با برابری و آزادی‌های فردی و اجتماعی - سیاسی مورد اشاره و تأکید بیشتری نسبت به سایر مؤلفه‌ها آورده شده است. مؤلفه‌های شکاف طبقاتی و مبارزه با فقر در ارتباط با عدالت اقتصادی و معیشت مطرح شده و مؤلفه‌های توزیع عادلانه ثروت و برابری فرصت‌ها بصورت اشاره‌ای گذرا مورد توجه قرار گرفته‌اند. عملکرد مولفین کتب دوره متوسطه دوم در دوران دولت اصلاحات در این بخش در مقایسه با مبانی گفتمان کلان جمهوری اسلامی از انطباق نسبی با این مبانی حکایت دارد.

۸- مؤلفه‌های مشارکت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۱۰ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر مشارکت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۱۰: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر مشارکت سیاسی

Table 10: Frequency Distribution of Variable Components of Political Participation

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
46	187	47	156	تصمیم‌گیری سیاسی برای نقش‌های فعال در فعالیت‌های سیاسی	1
32	130	31	103	تصمیم‌گیری سیاسی برای نقش‌های فعال در فعالیت‌های فرهنگی	2
22	89	22	73	تصمیم‌گیری سیاسی برای نقش‌های فعال در فعالیت‌های اجتماعی	3
100	406	100	332	جمع	

مقایسه متغیر مشارکت سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: مشارکت سیاسی در کتب درسی دو دولت با سهم کمی از مطالب مورد توجه مؤلفان کتاب‌های درسی بوده است، لذا این متغیر و مؤلفه‌های (تصمیم‌گیری درباره نقش‌های فعال سیاسی، فرهنگی و اجتماعی) مورد کم‌توجهی مشهود قرار گرفته در صورتی که هم در گفتمان‌های دو دولت و هم در گفتمان انقلاب و جمهوری اسلامی نقش مشارکت مردمی از وجوه و عناصر مهم و مورد تأکید گفتمانی محسوب می‌گردد.

وجه تمایز: در کتب دوره اصلاحات مؤلفه تصمیم‌گیری درباره نقش‌های فعال سیاسی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است؛ و عملکرد مؤلفین کتب درسی در این دوره انطباق نسبی با مبانی گفتمانی گفتمان انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی داشته است. اما در دوره دولت عدالت‌محور این انطباق با گفتمان کلان جمهوری اسلامی بیشتر بوده است؛ و تمام مؤلفه‌ها مد نظر مؤلفین بوده است.

۹- مؤلفه‌های هویت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۱۱ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر هویت سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۱۱: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر هویت سیاسی

Table 11: Frequency Distribution of Variable Components of Political Identity

مؤلفه‌ها Components		هویت غربی	هویت دینی	خودباختگی فرهنگی	هویت ملی و قومی	هویت اساطیری	تفاوت‌های ناسازگاری با هویت‌ها	سازگاری و ناسازگاری با هویت‌ها	جمع
دولت اصلاحات Reform government	فراوانی Abundance	151	110	35	19	7	7	3	332
	درصد Percentage	45/5	33/5	10/5	5/5	2	2	1	100
دولت عدالت‌محور Justice-oriented government	فراوانی Abundance	517	393	101	62	17	22	11	1123
	درصد Percentage	46	35	9	5/5	1/5	2	1	100

مقایسه متغیر هویت سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: در کتب دو دولت رویکرد مؤلفان به هویت سیاسی، معرفی و القای هویت مبتنی بر دین است که از طریق دیگری‌سازی سایر هویت‌ها انجام شده است. در کنار معرفی و نقد هویت غربی به‌عنوان دیگری، هویت اسلامی بیشترین سهم از مطالب را دارد. در کتب دوره اصلاحات اگر سهم مؤلفه هویت دینی از مطالب و سهم مؤلفه خودباختگی فرهنگی را به معرفی و نقد هویت غربی اضافه کنیم به این نتیجه می‌رسیم که مطالب جهت‌دار کتب درسی به القای هویت سیاسی دینی اختصاص دارد. همچنین در کتب دوره دولت عدالت‌محور اگر سهم مؤلفه هویت دینی و سهم مؤلفه خودباختگی فرهنگی را به معرفی و نقد هویت غربی اضافه کنیم به این نتیجه می‌رسیم که در اینجا نیز مجموع مطالب به القای هویت سیاسی دینی اختصاص دارد. به این حالت در فرهنگ سیاسی، هویت ایدئولوژیک دینی اطلاق می‌شود که وجه اشتراک کتب دو دوره است.

وجه تمایز: کتب درسی در دولت عدالت‌محور حجم بیشتری از مطالب خود را به هویت غربی و هویت دینی و خودباختگی فرهنگی، نسبت به کتب دوره اصلاحات اختصاص

داده‌اند. لذا انطباق گفتمانی عملکرد دولت عدالت‌محور با الگوی گفتمانی جمهوری اسلامی در این بخش بیشتر از دولت اصلاحات بوده است.

۱۰- مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۱۲ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر اقتصاد سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۱۲: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر اقتصاد سیاسی

Table 12: Frequency Distribution of Variable Components of Political Economy

دولت عدالت‌محور <i>Justice-Oriented Government</i>		دولت اصلاحات <i>Reform Government</i>		مؤلفه‌ها <i>Components</i>	ردیف <i>Row</i>
درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>	درصد <i>Percentage</i>	فراوانی <i>Abundance</i>		
63/8	87	52	104	اقتصاد دولتی	1
36/2	50	48	95	اقتصاد آزاد	2
100	137	100	199	جمع	

مقایسه متغیر اقتصاد سیاسی و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: در کتب دو دولت اقتصاد دولتی با حجم مطالب بیشتر مورد توجه مؤلفان بوده و نگرش ایشان به اقتصاد آزاد، منفی است. لذا رویکرد مؤلفان در نگاه به مقوله اقتصاد، از یک سو نقد اقتصاد سرمایه‌داری مبتنی بر مکانیزم بازار آزاد، و از سوی دیگر معرفی اقتصاد داخلی و دولتی (بویژه در آستانه ابلاغ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در اواخر دولت عدالت‌محور) به‌عنوان الگوی جایگزین می‌باشد؛ الگویی که متأثر از آموزه‌های ایدئولوژیک انقلاب اسلامی بویژه در منازعه با غرب و در تقارب با گفتمان کلان جمهوری اسلامی است.

وجه تمایز: میزان مطالب مختص به مقوله اقتصاد آزاد در کتب دولت اصلاحات بیشتر از دولت عدالت‌محور و متأثر از نیم نگاه گفتمان آن به تغییرات جهانی است.

۱۱- مؤلفه‌های جمهوریت در کتب درسی متوسطه دوم در دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور کدامند؟ جدول ۱۳ توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر جمهوریت در کتب درسی متوسطه دوم دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور را نشان می‌دهد.

جدول ۱۳: توزیع فراوانی مؤلفه‌های متغیر جمهوریت

Table 13: Frequency Distribution of Variable Components of the Republic

دولت عدالت‌محور Justice-Oriented Government		دولت اصلاحات Reform Government		مؤلفه‌ها Components	ردیف Row
درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance		
29	40	28	24	توزیع قدرت	1
26	36	27	22	نفی حاکمیت فردی و گروهی	2
25	34	23	19	جمهوریت و شکل اسلامیت و محتوای نظام	3
20	27	22	18	همگانی بودن مشارکت	4
100	137	100	83	جمع	

مقایسه متغیر جمهوریت و مؤلفه‌های آن در محتوای کتب درسی دو دولت

وجه تشابه: مؤلفان کتاب‌های درسی دو دولت خارج از رویکرد دموکراتیک به مقوله جامعه‌پذیری سیاسی بویژه در خصوص این متغیر نگاه کرده‌اند. سهم این متغیر در کتب هر دو دوره اصلاحات و عدالت‌محور ناچیز است.

وجه تمایز: در کتاب‌های مورد بررسی در خصوص تلفیق دوگانه جمهوریت و اسلامیت و یا اولویت یکی از آنها بر دیگری بحث آشکاری وجود ندارد، ولی از کلیت بحث چنین برمی‌آید که در کتب دوران دولت عدالت‌محور، بیشتر اسلامیت بر دیگر ارزش‌های سیاسی برتری داشته و حکومت دینی و القای ارزش‌های آن مورد تأکید مؤلفان کتاب‌ها می‌باشد. کما اینکه همگانی بودن مشارکت در کتب درسی دوران دولت اصلاحات مورد اهتمام بیشتر و جدی‌تری قرار گرفته است. در قیاس با الگوی گفتمانی کلان جمهوری اسلامی، هر دو دولت در این بخش تقارب چندانی با مبانی این گفتمان پیدا نکرده یا لا اقل

انعکاس درستی برای مواضع خود در کتب درسی در این زمینه قائل نشده‌اند که این مسأله می‌تواند دلیلی بر ضعف عملکرد کارگزاران تألیف کتب درسی در دو دولت باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش به منظور یافتن مبنایی برای بررسی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی، از روش فراتحلیل، ابعاد و مؤلفه‌های این الگو شناسایی گردید. سپس با عنایت به اینکه کتب درسی مورد نظر از دوران دو دولت اصلاحات و عدالت‌محور انتخاب شده، مؤلفه‌ها و ابعاد این الگو با یافته‌های بررسی کتب درسی مقایسه و تطبیق گردیده الگوی نهایی جامعه‌پذیری سیاسی بدست آمد. نظر به اینکه گفتمان‌های دو دولت، از گفتمان کلان انقلاب (جمهوری اسلامی) زایش پیدا کرده، مقایسه عملکرد آنها در کتب درسی و تطبیق آن با گفتمان کلان جمهوری اسلامی ضروری به نظر آمد. لذا کتب درسی متوسطه دوم در دو دولت، مورد تحلیل محتوا قرار گرفت و عملکرد دو دولت ضمن مقایسه با همدیگر، نسبت به میزان انطباق آن با گفتمان کلان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن مورد ارزیابی قرار گرفت.

طبق نظر آلتوسر آموزش و پرورش یک دستگاه ایدئولوژیک بوده و همواره از طریق مؤلفه‌های خود (کتب درسی) به دنبال تربیت سوژه‌های سیاسی خود است. همچنین به بیان فوکو، آموزش و پرورش در صدد نرماتیوسازی سوژه‌های سیاسی است تا بتواند - به قول گرامشی - هژمونی فرهنگی و سیاسی خود را حفظ کند. همچنین در هر جامعه‌ای نظام سیاسی به دنبال القاء رسوبات ارزشی و فرهنگی مد نظر خود به منظور حفظ و تداوم قدرت خود است؛ و این امر از طریق دستگاه‌های ایدئولوژیک گفتمان، اتفاق می‌افتد. بر همین مبنا برای اینکه بدانیم دو دولت با چه مبنایی در صدد تربیت سوژه‌های خود هستند، گفتمان و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مد نظرشان و ابعاد و مؤلفه‌های آن را در کتب درسی دو دولت مورد بررسی قرار دادیم. نتایج بررسی‌ها در این تحقیق نشان داد:

۱- در کتب درسی متوسطه دوم دولت اصلاحات: از ابعاد الگوی جامعه‌پذیری سیاسی ارائه شده در کتب درسی این دوره، ابعاد و مؤلفه‌های: آگاهی سیاسی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، پداگوژی انتقادی آموزش و پرورش، هویت، حکمرانی خوب، نگرش سیاسی و اقتصاد و مؤلفه‌های آنها که بر مبنای گفتمان این دولت در کتب درسی متوسطه دوم مطرح شده‌اند، با گفتمان کلان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن مطابقت کامل داشته است. در خصوص ابعاد عدالت اجتماعی، مشروعیت سیاسی، مشارکت

سیاسی، تساهل و مدارا و مؤلفه‌های آنها، که بر اساس مبانی گفتمانی این دولت در کتب درسی مطرح شده بودند، انطباق کاملی با گفتمان کلان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن، نداشته و می‌توان گفت این انطباق نسبی و صرفاً تا حدودی نزدیک به گفتمان کلان جمهوری اسلامی می‌باشد. اما در خصوص بعد جمهوریت و مؤلفه‌های آن در کتب متوسطه دوم این دولت، مؤلفین کتب، پرداخت جامع و کاملی که بتوان با دقت و شفافیت آن را مورد بررسی و استناد قرار داد صورت نداده‌اند و این متغیر هم به لحاظ میزان فراوانی اندک مؤلفه‌های آن در کتب و هم به لحاظ عدم شفافیت در موضع‌گیری مؤلفین با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مد نظر جمهوری اسلامی انطباق نداشته است. در یک جمع‌بندی کلی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مد نظر دولت اصلاحات در کتب درسی متوسطه دوم دوران این دولت در ۵۸ درصد از ابعاد خود انطباق کامل، در ۳۳ درصد از ابعاد نسبتاً منطبق و در ۹ درصد از این ابعاد غیر منطبق با گفتمان کلان انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مد نظر آن تشخیص داده شد.

۲- در کتب درسی متوسطه دوم در دوران دولت عدالت‌محور، از ابعاد و مؤلفه‌های الگوی جامعه‌پذیری سیاسی ارائه شده در کتب درسی این دوره، ابعاد و مؤلفه‌های آگاهی سیاسی، عدالت اجتماعی، ارزش‌های سیاسی انقلاب اسلامی، پداگوژی انتقادی آموزش و پرورش، هویت، مشروعیت سیاسی، نگرش سیاسی، تساهل و مدارا و اقتصاد که بر مبنای گفتمان و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مد نظر این دولت در کتب درسی متوسطه دوم مطرح شده‌اند، انطباق کامل با گفتمان کلان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن دارند؛ همچنین در خصوص ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی خوب و مشارکت سیاسی در الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان این دولت که در کتب درسی نیز مطرح شده است انطباق کاملی با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان جمهوری اسلامی وجود نداشته و این انطباق نسبی، و تا حدودی نزدیک به الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان جمهوری اسلامی بوده است؛ و اما در خصوص بعد جمهوریت و مؤلفه‌های آن، وضعیت الگوی جامعه‌پذیری سیاسی دولت عدالت‌محور، مشابه وضعیت دولت اصلاحات بوده و انطباقی در این زمینه با الگوی جمهوری اسلامی مشاهده نگردید و به تعبیر دیگر، با این الگو، غیر منطبق تشخیص داده شد که می‌تواند معلول عدم پرداخت مناسب به این بخش در کتب درسی توسط کارگزاران تألیف کتب درسی دوران این دولت تلقی گردد.

در یک جمع‌بندی کلی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مدنظر دولت عدالت‌محور در کتب درسی متوسطه دوم در دوران این دولت در ۷۵ درصد از ابعاد خود، انطباق کامل، در ۱۶ درصد انطباق نسبی و در ۹ درصد غیر منطبق با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان کلان جمهوری اسلامی تشخیص داده شد. در تحلیل نهایی، نتایج این پژوهش نشان داد: الگوی جامعه‌پذیری سیاسی دولت عدالت‌محور در کتب درسی متوسطه دوم نسبت به همین الگو در کتب درسی دولت اصلاحات، انطباق بیشتری با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی و گفتمان کلان جمهوری اسلامی داشته است. گرچه الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مدنظر دولت اصلاحات فاصله چندانی با الگوی جامعه‌پذیری سیاسی مدنظر گفتمان جمهوری اسلامی نداشته است، لیکن در مقایسه تفاوت‌های الگویی میان دو دولت می‌توان گفت: تفاوت‌های بیشتری در الگوی مدنظر دولت اصلاحات با الگو و گفتمان کلان جمهوری اسلامی مشاهده گردید. اما تفاوت‌ها و تغییرات در عملکرد دو دولت در خصوص ارائه الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه آنچنان عمیق و ریشه‌ای نبوده که بتوان گفت در یکی از دو دوران، از گفتمان کلان جمهوری اسلامی و الگوی جامعه‌پذیری سیاسی آن عدول گردیده و مثلاً از گفتمانی به گفتمان دیگر تحول و تغییر جهت، رخ داده است مع‌الوصف، با اینکه حرکت دو دولت در چارچوب و روح گفتمان جمهوری اسلامی بوده اما در جهاتی نیم‌نگاهی نیز به فضای جهانی بوده که مثلاً در دوران اصلاحات تلاش گردیده تا تغییرات جهانی را به نوعی در کتب درسی دوران خود انعکاس دهند. دولت عدالت‌محور نیز مبنای حرکتش با درصد بالایی مطابق گفتمان کلان جمهوری اسلامی بوده و یافته‌ها نشان داد سوژه مدنظر این دولت، سوژه سیاسی است که با عناصر و دقیقه‌های گفتمانی نظام سنت‌گرای ایدئولوژیک انطباق دارد.

مقایسه نتایج و یافته‌های پژوهش با نتایج و یافته‌های پژوهش‌های پیشین

۱- نتایج پژوهش‌های انجام گرفته داخل کشور

الف) بین یافته‌های پژوهش (Rashidi & et. al, 2019)، مبنی بر وجود رویکرد ایدئولوژیک و محافظه‌کارانه در روند تألیف کتب درسی و القای ارزش‌های سیاسی و ایدئولوژیک انقلاب اسلامی و رجحان دادن به آن‌ها نسبت به ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی انقلاب اسلامی و عدم توجه کافی به مؤلفه‌های مرتبط با مفاهیم پلورالیسم و دموکراسی و آزادی مرتبط با جمهوریت و حکمرانی خوب و عدالت اجتماعی در محتوای کتاب‌های متوسطه، با نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر همسویی وجود دارد.

ب) بین نتایج و یافته‌های پژوهش (Taheri & Darabi, 2021) و پژوهش حاضر نیز تا حدود زیادی همسویی وجود دارد. نتایج پژوهش ایشان گویای میزان برخورداری کتب درسی مطالعات اجتماعی، تاریخ، جامعه‌شناسی، ادبیات فارسی و معارف اسلامی دوره اول و دوم متوسطه از مؤلفه‌های توسعه سیاسی است که از طریق روش توصیفی و تحلیل محتوا بررسی شده‌اند.

ج) بین نتایج و یافته‌های پژوهش (Amir Poursaid, 2020) و پژوهش حاضر نیز تا حدودی از برخی جنبه‌ها همسویی وجود دارد. پژوهش ایشان مفهوم اجتماعی شدن سیاسی را مورد بررسی قرار داده و عوامل، پیش‌فرض‌ها و کارکردهای آن را ارائه داده و همچنین جامعه‌پذیری سیاسی در جامعه ایران را مورد کنکاش قرار داده است. که در پژوهش حاضر این روند در قالب بررسی الگوی جامعه‌پذیری سیاسی در کتب درسی متوسطه دوم در خصوص جامعه‌پذیری سیاسی دانش‌آموزان متوسطه بعنوان بخش مهم و تعیین‌کننده‌ای از جامعه ایران، مورد بررسی قرار داده شده است.

۲- نتایج پژوهش‌های انجام شده در خارج از کشور

الف) بین نتایج و یافته‌های پژوهش (Cari, 1976)، که کتاب‌های پایه چهارم به بالای دبستان‌های شوروی را تحلیل محتوا کرده و به انعکاس ایدئولوژی مارکسیست نیست و تلقین این عقاید به فراگیران در این کتاب‌های درسی رسیده است و یافته‌های این پژوهش در خصوص القای ارزش‌های سیاسی و ایدئولوژیک انقلاب اسلامی در کتب درسی متوسطه، همسویی در اهداف نهایی و غایی برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب درسی در دو پژوهش برای حفظ بقای نظام‌های سیاسی حاکم مشاهده گردید؛ همچنین (Chaco Belsiki, 1975)، که جامعه‌پذیری سیاسی در مدارس ایران را بررسی نموده در نتایج پژوهش خود، مدارس را از جمله عمده‌ترین عوامل جامعه‌پذیری و تربیت سیاسی دانسته که از این جهت با یافته‌های این پژوهش همسو است.

ب) بین نتایج و یافته‌های پژوهش (Mobin Shoresh, 1998)، با موضوع تحلیل محتوای متون درسی ایران از حیث جامعه‌پذیری سیاسی که گویای پاکسازی نهادهای مختلف نظام از جمله نظام آموزشی برای تحقق ارزش‌ها و عقاید اسلامی و سیاسی بر اثر انقلاب اسلامی است، با یافته‌های این پژوهش، همسویی دارد.

ج) نتایج سایر پژوهش‌های خارجی، مانند (Adams & Lorikats, 1976)، (Ichlov, 1990)، با داشتن چارچوب تحلیلی متفاوت، با یافته‌های این پژوهش قابل مقایسه نیست.

References:

Amir Poursaid, M. A. (2020). "Political Socialization: Levels", Factors and Functions of Applied Studies in Social Sciences and Sociology Spring 2020, Year 3 - Number 10, pp. 55-63. (Persian).

Bagheri, M.; Hosseinzadeh, A. H.; Shojaei, H. (2019). A Study of the Relationship between Political Socialization and Women's Political Participation in Ahvaz with the Structural Equation Modeling Approach Magazine: Cultural and Educational Women and Family. (Persian).

Bullis, C. and B. Bach (2003). Socialization Turning Points: An Examination of Change in Organizational Identification, Paper Peresented at the Annual Meeting of the Western Speech Communication Association Spokane, W A. ERIC Document Number ED.

Data, A., Education and Society (2001). A Sociology of African Education Macmillan. M.a University.

Essen, A. J. A. (2010). Implication for Secondary Education in Nigeria

Ghaale, R.; Elmi, M. (2019). "A Study of Social Factors Related to Religious and Political Socialization of Secondary Students in Parsabad", Journal: Sociological Studies, Winter 2019, No. 45 Scientific-Research Pages 105 to 122. (Persian).

Graneheim U. H. & Lundman, B. (2018). "Qualitative Content Analysis in Nursing Research", Nusre Education Today, vol 24, p. 105-112.

Kamarbeigi, M. T. (2021). "An Introduction to the Concept of Socialization in Public Diplomacy: A Study of Sociological Approaches and International Relations", Journal Research of Nations, July 2021 - No. 65, pp. 89-112. (Persian)

Karimi, M. K. (2018). "A Comparative Study of Political Socialization in the Safavi Government and the Islamic Republic Journal: Islam and Social Studies", Winter 2018-Issue 23, pp. 105-133. (Persian).

Kushki, A. (2017). The Role of Informal Education in Citizens' Political Socialization, Second National Conference on New

Approaches in Education and Research, Mahmoud Abad, Mahmoudabad Education-Mahmoudabad Technical and Vocational College. (Persian).

Langton, K. P. (2012). Political Socialization, London, Oxford University Press.

Paper presented at the 40th All Nigeria Conference of Principals of Secondary Schools. (ANCOPSS).

Rashidi, A.; Ekhtiari Amiri, R.; Seifollahzadeh, S. (2019). "Analysis of the components of political socialization in high school textbooks (case study of new sociology textbooks in the humanities)", Journal: Sociology of Social Institutions», Fall and Winter 2019 - No. 14 pp. 207-231. (Persian).

Safari Badi, M; Safari Badi, F. (2018). Pathological study of the dimensions of political socialization in schools, 3rd International Conference on New Studies in the Field of Educational Sciences, Psychology and Social Studies, Iran, Soroush Hekmat Mortazavi Center for Islamic Studies and Research. (Persian).

Shipman, M. D. (1995). The Sociology of the School, London: Longman.

Taheri, S. M.; Darabi, A. (2021). "A Study of the Components of Political Development in the Textbooks of the First and Second High School (2015-2016)", Journal: Education », Spring 2021, No. 145 Scientific-Research Pages 73-88. (Persian).

Vahedi, R.; Khosravi Bab Anari, M. (2020). "The Role of Non-Governmental Organizations in the Political Socialization of Women Heads of Households (with Emphasis on East Azarbaijan Province)", Journal: Approach to the Islamic Revolution »Fall 2020- Issue 52. (Persian).

A Comparative Study of the Model of Political Socialization in Secondary School Textbooks in Reform and Justice-Oriented Governments

Majid Jameinasab¹, Ahmadali Hesabi (Ph.D)²
Yousef Amini (Ph.D)³, Nabiallah Ider (Ph.D)⁴

DOI: 10.22055/QJSD.2022.39872.2600

Abstract:

The purpose of the current research is to investigate the pattern of political socialization in secondary school textbooks in the era of reforms and justice-oriented governments. Based on the judgmental-purposive sampling method, the books representing the ideological discourse indicators were selected as the statistical population and analyzed by the qualitative content analysis method. The reliability of the components was obtained by the William Scott method with an agreement coefficient of 93.20. In this research, the model of political socialization with dimensions (republic, tolerance, political legitimacy, political identity, critical pedagogy, social justice, political values of the Islamic Revolution, economy, good governance, political attitude, political participation and political awareness) was examined in the macro discourse of the Islamic revolution and the discourse of these two governments. The results of the research, while introducing the political socialization patterns of the two governments and stating their similarities and differences and the extent of their compliance with the discourse of the Islamic Revolution, showed that the political socialization pattern of the justice-oriented state is more compatible with the socialization pattern than the same pattern during the reform government. Political and macro discourse of the Islamic revolution. However, although the movement of the two governments was within the framework and spirit of the Islamic Republic's discourse, in some ways they also had a partial view of the global environment. During the reform era, it was tried to somehow reflect the global changes in the textbooks of their era. The justice-oriented government is the basis of its movement with a high percentage according to the macro discourse of the Islamic Republic, and the subject of this government is a political subject that conforms to the discourse elements of the ideological traditionalist system.

Key Concepts: *Reform, Justice-Oriented, Education, Political Socialization, Secondary Text Books*

¹ PhD Student Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran, jameinasab@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran (Corresponding Author), ahmadalihesabi@yahoo.com

³ Assistant Professor, Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran, yousefamini@gmail.com

⁴ Assistant Professor, Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran, nabieeder@gmail.com

